

О ОДНОСИМА БОСНЕ И ОСМАНЛИЈА (1386–1463)*

Анстракт: У раду се, на основу доступних извора и консултоване литературе, идентификују и анализирају најзначајније карактеристике фаза и нивоа у односима Османског царства и средњовековне босанске државе у периоду од 1386. до 1463. године. Наводе се османски упади, као најчешћи вид контаката између Османлија и средњовековне Босне. Посебно тежиште ставља се на друге видове односа који су утицали на промену политичких, друштвених и историјских околности. Наглашене су промене и последице додира Османског царства са средњовековном босанском државом. Констатује се да је долазак Османлија и освајање средњовековне Босне представљало прекретницу у историји простора Босне и Херцеговине.

Key words: Bosnia, Ottomans, XIV-XV centuries, Ottoman Empire, medieval Bosnian State.

Први контакти између средњовековне босанске државе и Османлија започели су у другој половини XIV века. Њихов однос најчешће је приказан кроз османске походе и ратне сукобе као однос браниоца са освајачем. Истина, прва и најважнија карактеристика Османлија јесте пљачка, пустошење и одвођење заробљеника. Међутим, та два света су се међусобно преплитала.¹

Однос Босне и Османлија не чине само пљачкашки походи Османлија и покушаји средњовековне босанске државе да заустави ширење Османског царства. Прво као суседи средњовековне босанске државе, а потом настањени на територији коју су од ње освојили Османлије су долазиле у додир са владарима средњовековне Босне, обласним господарима, властелом и локалним становништвом. Близина и моћ Османлија условили су пораст њиховог утицаја на деша-

* Рад је проистекао из мастер рада *Босна и Османлије (1391–1463)*, који је одбрањен на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду 2014. године пред комисијом у саставу: проф. др Радивој Радић, проф. др Јелена Мргић и доц. др Марко Шуица, ментор.

¹ В. Ђоровић, *Историја Босне*, Београд 1940, репринт издање, Бања Лука – Београд 1999 (= В. Ђоровић, *Историја Босне*), 324; К. Јиречек, *Историја Срба*, I–II, Београд 1952, репринт издање, Београд 2004 (= К. Јиречек, *Историја Срба*), I, 324; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964 (= С. Ћирковић, *Историја Босне*), 157–158.

вања у средњовековној босанској држави. Османлије су временом постале фактор који је одлучивао о спољнополитиком положају и унутрашњополитичким дешавањима средњовековне Босне. Слабљење централне власти у средњовековној босанској држави, политичка нестабилност изазвана османским нападима и несрећеним стањем у Угарској приморавали су властелу да имовину у облику депозита склања на сигурније просторе. Пораст османског утицаја огледао се у свим сферама живота. Очигледан пример је употреба османског новца у пословним активностима, што потврђује присуство акчи у заједничком депозиту војводе Сандаља Хранића, његове супруге Катарине и таште, банице Анке почетком XV века.²

Први османски упади у средњовековну босанску државу догодили су се за време владавине краља Стефана Твртка I (бан 1353–1377, краљ 1377–1391), а радило се о најмање два османска напада, 1386. и 1388. године.³ О исходу првог османског упада нема више података, док се за други сукоб, који се догодио код Билеће, зна да су Османлије поражене од стране војводе Влатка Вуковића. Претпоставља се да је иницијатор оба османска упада у Босну био Ђурађ II Страцимировић Балшић (1385–1403) због сукоба око приморских жупа Конавли, Требиње и Драчевица, које је краљ Стефан Твртко I преотео Балшићима.⁴

² Њихов заједнички депозит формиран је почетком маја 1406. године, а затворен 23. јануара 1413. године. У току постојања заједничког депозита војвода Сандаљ је у више наврата улагао и подизао новац. У јануару 1407. године војвода Сандаљ је у депозит уложио 13.460 акчи, два месеца касније још 8.564 акче. Заједнички депозит је увећан за још 12.000 акчи, колико је у њега уложио војвода Сандаљ у јануару 1409. године. Прве акче из депозита су изузете у марту 1410. године. У покладу је 30. октобра 1413. године било још 24.247 акчи. - Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, I–2, Београд – Сремски Карловци 1929–1934 (= Љ. Стојановић, *Повеље и писма*), 362, бр. док. 368; исти, *нав. дело*, 366–369, бр. док. 373 и 374; П. Драгичевић, *Први, други и трећи лист депозита војводе Сандаља са припадајућим потврдама*, Грађа о прошлости Босне (= ГПБ), 5, 2012, 63–80; исти, *Четврти, пети и шести лист депозита војводе Сандаља са припадајућим потврдама*, ГПБ, 6, 2013, 45–63.

³ Вести Мавра Орбина које се односе на битку код Билеће о 18.000 османских и 7.000 војника које су предводили војводе Влатко Вуковић и Радич Санковић не треба дословно прихватити, али је значајан део његовог сведочанства који се односи на помен још једног сукоба са Османлијама после 1386. године, а пре битке код Билеће 1388. године. Његове вести о сукобу на Рудинама између 1386. и 1388. године потврђују и византијски извори. - М. Орбин, *Краљевство Словена*, Зрењанин 2006 (= М. Орбин, *Краљевство Словена*), 154 (коментари С. Ћирковић 388); В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 324; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 324; И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV XV веку*, Београд 1952 (= И. Божић, *Дубровник и Турска*), 8–9; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 157–158; Ђ. Тошић, *Босна и Турци од Косовске до Ангорске битке*, Зборник за историју Босне и Херцеговине (= З БиХ), I (= Ђ. Тошић, *Босна и Турци*), 85–88; М. Шуица, *Приповест о српско-турским окршајима и "Страх од Турака" 1386. године*, Историски часопис (= ИЧ), LIII, 2006, 93–121 (= М. Шуица, *Страх од Турака*), 99, 118; Б. Бабић, *Напади Османлија деведесетих година XIV вијека*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске, година I, број 1, 2009, 131–135.

⁴ Историјат сукоба краља Стефана Твртка I и Балшића започео је око поменутих приморских жупа које су зетски великаши држали од "расапа" жупана Николе Алтомановића 1373. године

До контакта између Османлија и Босне дошло је 1389. године у бици на Косову. Краљ "Срба и Босне" Стефан Твртко I послао је одред војске, највероватније под командом војводе Влатка Вуковића.⁵

После ових упада па до краја XIV века Османлије су још најмање два пута извршиле упад у средњовековну босанску државу, што потврђује континуитет њихових упада од средине девете деценије па до краја XIV века. До првог од њих дошло је непосредно после Тврткове смрти у време почетка владавине краља Стефана Дабише (1391–1395) крајем 1391. или почетком 1392. године. Казивање аутора "Хронике о турским султанима" о овом сукобу очигледно је претерано у оном делу где аутор овог дела, могуће романизовани Грк, насталог крајем XVI века или почетком XVII века, наводи да је султан Бајазит I (1389–1402) поред одвођења заробљеника и богатог плена заузео многе градове. О овом сукобу другачије се говори у повељи краља Стефана Дабише где стоји "победисмо војску турачку".⁶ Други османски упад догодио се у време владавине краљице Јелене (1395–1398) 1398. године. У овом нападу суделовао је кнез Стефан Лазаревић (кнез 1389–1402, деспот 1402–1427) као османски вазал. Временски услови нису погодовали Османлијама. Биограф Стефана Лазаревића наводи да је било веома хладно време и велики снег, због чега је део нападачке војске страдао. Поред тога, Константин Филозоф наводи да је кнез био окривљен за губитак војске, али да му се кривица није могла доказати. Поред наведених вести поменути извор не доноси више појединости. Нема помена о месту сукоба.⁷

до почетка 1377. године, када су освајањем бана Твртка ушле у састав средњовековне босанске државе, а кулминирао када је краљ Твртко 1385. године дошао у посед Котора. - С. Ћирковић, *Историја Босне*, 157–158.

⁵ Ради потпуније слике о овом Твртковом потезу треба додати да је за исто време у коме се ова битка требала догодити краљ дао ултиматум далматинским градовима. Стефан Твртко је исход битке приказао као српску, своју победу, што се види из писма Трогиру и одговора Фирентинске општине. Међутим, Твртков осећај стрепње и несигурности потврђују његове одлуке о додатном наоружавању и утврђивању градова. - В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 328; К. Јиречек, *Историја Срба*, I, 324–325; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 159; Х. Иналцик, *Османско царство, класично доба 1300–1600*, више издања, Београд 2003 (= Х. Иналцик, *Османско царство*), 23; *Историја српског народа*, II, *доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)*, уредник друге књиге Јованка Калић, Београд 1982 (= ИСН II), 43–44; М. Шуица, *Страх од Турака*, 119.

⁶ М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд 1955 (= М. Динић, *Државни сабор*), 24; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 271; Ђ. Тошић, *Босна и Турци*, 88; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002 (= Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*), 78; Ђ. Тошић, *Гласинац у земљи Павловића, Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине* (= *Земља Павловића*), Бања Лука – Српско Сарајево 2003, 77–90, 82; Р. Радић, *"Хроника о турским султанима" као извор за историју Босне. Земља Павловића*, 2003, 327–343 (= Р. Радић, *"Хроника о турским султанима"*), 323, 334; Ј. Мргић, *Северна Босна 13–16. век*, Београд 2008 (= Ј. Мргић, *Северна Босна*), 87–88.

⁷ К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1984 (= К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*), 90–91; В. Ћоровић, *Историја Босне*, 354; М. Динић, *Државни сабор*, 28–29, 34; ИСН, II, 58–59; Ђ. Тошић, *Босна и*

Османски упади стварали су страх код становништва. Појава и пустошење Османлија ширило је страх међу становништвом, које због тога није било спремно да пружи отпор. У страху од Османлија становништво је тражило азил на сигурнијим просторима како би заштитили живот, слободу и имовину. Дубровачко гостопримство је било безусловно за властелу али не и за обично становништво, пред чијим све чешћим молбама су градске зидине остале затворене.⁸ Одвођење у заробљеништво била је карактеристична појава за обе стране у сукобу Османског царства и средњовековне босанске државе, сходно њиховој снази и моћи, као и исходу сваког појединачног сукоба. Тако је 8. марта 1393. године продан роб Баулсин по цени од 18 дуката, који је заробљен приликом сукоба са Османлијама. Вероватно се радило о сукобу са почетка владавине краља Стефана Дабише.⁹ Османлије су одводиле заробљенике из Босне и у доцнијим походима. Бургундски витез Бертрандон де ла Брокијер (крај XIV века – 1459) забележио је један такав случај. Путујући из Једрена долином реке Марице дошао је до Пловдива (Филипопоља), где је срео групу од 25 заробљеника. Брокијер наводи да су тих петнаест мушкараца и десет жена Османлије заробиле у Босни и да су их повели у Једрене како би их продали као робље. Вероватно су били заробљени приликом османског похода крајем 1432. или почетком 1433. године.¹⁰

Однос Босне и Османлија одразио се и на привредне активности. Османски пљачкашки походи негативно су утицали на трговину у областима које су биле изложене њиховим нападима. Османско угрожавање трговачких каравана, у склопу ширих концепција политике стварања нестабилног подручја, поред опадања трговине довело је до ограђивања крамара од одговорности у случају евентуалних османских напада. Поједини крамари би на сами помен доласка Османлија напуштали пратњу каравана. Учестала појава ових дешавања довела је до тога да је у поједине трговачке уговоре уграђивана клаузула о ослобађању одговорности крамара у случају османског напада на трговачки караван. Поред тога, другим одредбама уговора била је предвиђена обавеза да се заповедници каравана врате назад са караваном ако не би могли безбедно да стигну на одре-

Турци, 90; Р. Радић, "Хроника о турским султанима", 333; Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Sarajevo 2009 (= Е. Kurtović, *Sandalj Hranić Kosača*) 102.

⁸ М. Шуица, "Страх од Турака", 99, 118; Дž. Dautović, *Metus Turchorum – Strah od Turaka u srednjovjekovnoj Bosni*, у: *Osmansko osvajanje Bosanske kraljevine*, Sarajevo 2014, 75–103 (= Дž. Dautović, *Metus Turchorum*), 81.

⁹ М. Динић, *Из Дубровачког архива*, књига III, Београд 1967 (= М. Динић, *Из Дубровачког архива*, III), 62, бр. 159.

¹⁰ Бертрандон де ла Брокијер, *Путовање преко мора*, Београд 1950 (= Б. Брокијер, *Путовање преко мора*), 124–125; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 445; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 266; Р. Živković, *Tvrtko II Tvrtković, Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981 (= Р. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*), 171, 173; Р. Радић, *Босна у спису Бертрандона де ла Брокијера, Земља Павловића*, (2003), 327–343 (= Р. Радић, *Босна у спису Бертрандона де ла Брокијера*); Ј. Мрђић, *Северна Босна*, 122.

диште због опасности од Османлија. Упади Османлија нису се увек негативно одразили на број трговаца у градским насељима средњовековне босанске државе. Истина, ради се о изузетку, па је тако број дубровачких трговаца у Подзвонику у периоду између 1425. и 1428. године порастао. Негативан утицај османских упада на привредне активности у средњовековној босанској држави огледа се и у дубровачком обраћању војводи Стефану Вукчићу Косачи (1435–1466). У захтеву да их војвода Стефан ослободи плаћања царина у Дријевима последње рате за 1438. и прве рате из 1439. године навели су као разлог за то што није било трговине у том периоду због османске опасности.¹¹

Почетком XV века наступио је краткотрајни период релативно мирних односа између средњовековне босанске државе и Османског царства. Главни разлог за то је османски пораз од Монгола у бици код Ангоре 1402. године. Изостанак османских напада није значао и прекид односа Босне са Османлијом. Поједине фрагментарне вести су доказ да су поједини контакти између њих постојали. Османлије су биле на директан и/или индиректан начин тема која је у средњовековној босанској држави била значајна. Потврда постојања односа између Османлија и поданика једног од обласних господара у средњовековној босанској држави постоји из периода септембар–октобар 1399. године. Властелин кнеза Павла Раденовића, жупан Озрен Копијевић, упутио је крајем септембра 1399. године писмо Дубровчанима о доласку звечанског кефалије Фериза у Дубровник. Властелину кнеза Павла Раденовића Дубровчани су захвалили у писму од 3. октобра исте године.¹²

Поред писма жупану Озрену Копијевићу, заинтересованост за Османлије у Босни потврђује преписка Дубровчана и обласних господара у Босни. У њиховој међусобној преписци Османлије су биле један од њених најчешћих повода. Дубровчани су 8. априла 1400. године писали војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу (1380–1416). Повод за дубровачко обраћање овом обласном господару био је инцидент на царини у Дријевима. Дубровчани су се правдали да нису задржали османско посланство у Дријевима. Ово писмо недвосмислено указује на посредничку улогу краља Стефана Остоје (1398–1404, 1409–1418) у успостављању дипломатских односа између Османлија и Ладислава Напуљ-

¹¹ М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, Југословенски историски часопис (= ЈИЧ), 1937, 119–146, у: исти, *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, Београд 1978, 305–330; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978, стр. 55, 58–61, 351; Р. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, 201; Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987 (= Ђ. Тошић, *Трг Дријева*), 146; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 114; Дž. Dautović, *Metus Turchorum*, 92–93, 96.

¹² Вероватно је повод доласка кефалије Фериза у Дубровник било питање слободе трговине дубровачких трговаца на територији под ингеренцијом кефалије Звечана. - Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I–I, 477, бр. док. 495; А. Смиљанић, *Дубровачко писмо жупану Озрену*, ГПБ, 5, 2013, 33–37 (= А. Смиљанић, *Дубровачко писмо жупану Озрену*).

ског, као и постојање контаката између Босне и Османлија у том периоду.¹³ Дубровчани су о информацијама које су поседовали о Османлијама извештавали обласне господаре средњовековне Босне. Дубровачка општина је упутила 30. новембра 1400. године писмо кнезу Павлу Раденовићу. Повод за писмо биле су оптужбе родоначелника Павловића да су његови људи пребегли на дубровачку територију. Поред низа других података ово писмо доноси обавештење кнезу Павлу Раденовићу о предстојећем сукобу Османлија са Монголима. Дубровчани су сматрали да ће те информације које су добили од Млечана бити од користи родоначелнику Павловића, јер би евентуални султанов сукоб са Монголима ослабио османски притисак на средњовековну босанску државу.¹⁴

До поменутог сукоба је дошло у бици код Ангоре 1402. године, али ни у време међувлашћа у Османском царству није дошло до прекида директних и индиректних контаката између Босне и Османлија. За босанске великаше Дубровчани су вршили посредничку улогу у покушајима да се пронађе заробљена властела из Босне коју су Османлије заробиле у бици на Косову 1389. године. Напори на овом пољу су интензивирани после битке код Ангоре. На основу дубровачких писама из марта 1403. године сазнајемо за којим се великашима трагало. Радило се о Влађу и Стипану Златоносовићу, непознатим рођацима војводе Хрвоја, сином Мирка Радојевића, Боровином Вукашиновићем и Михочем Милошевићем. Дубровчани су обећали босанским великашима да ће уложити максималне напоре да сазнају за судбину заробљене властеле. Не знамо у потпуности тачно како се завршила дипломатска активност Дубровника у покушају проналажења потенцијално преживеле босанске властеле.¹⁵

¹³ На ову посредничку улогу краља Стефана Остоје и везе Ладислава Напуљског није могао да благонаклоно гледа Жигмунд Луксембуршки (1387–1437), под чијом се врховном влашћу Дубровник тада налазио. Сходно томе, одговорност за заустављање посланстава би требало тражити у боравку Дмитра Краљевића, једног од синова краља Вукашина Мрњавчевића, који је боравио у Дубровнику ради подизања поклада. Не би требало занемарити да је он био поданик Жигмунда Луксембуршког и да је као такав могао имати удела у спречавању веза између Османског царства и Ладислава Напуљског, супарника његовог сизерена. - Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I–1, 448–449, бр. док. 550; А. Фостиков, *Писмо дубровачког кнеза и општине војводи Хрвоју Вукчићу Хрватићу*, Стари српски архив (= ССА), II, 2003, 185–192; С. Ћирковић, *Поклад краља Вукашина*, Зборник ФФ у Београду, XIV–1, 1979, 153–163; Ђ. Тошић, *Трп Дријева*, 120; исти, *Босна и Турци*, 94; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti (Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387–1463*, Zagreb–Sarajevo 2006 (= D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*), 69, 190–191.

¹⁴ Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I–1, 246–247, бр. док. 260; Т. Вуковић, *Писмо дубровачке општине кнезу Павлу Раденовићу*, ГПБ, 3, 2010, 87–96.

¹⁵ У периоду од 1389. године средњовековна босанска држава је водила дипломатску активност да пронађе и ослободи заробљену властелу. Протовестијар краља Стефана Твртка I Трипе Бућа тим поводом је склопио уговор са фирентинским трговцем Тадејом Јакубом, који касније није реализован. После битке код Ангоре и пораза Османлија ови напори су интензивирани. Босански великаши су се с тим обратили Дубровчанима. У писмима Златоносовићима и кнезу Мирку Радијевићу од 16. марта, као и војводи Хрвоју од 17. марта 1403. године, Дубровчани су обећа-

Консолидовање стања у Османском царству и унутрашње размирице у Босни отворили су пут новом уплитању Османлија. Претходно, један од облачних господара у средњовековној босанској држави је учествовао у борбама за престо у Османском царству. Вазал Жигмунда Луксембуршког и зет деспота Стефана Лазаревића, војвода Сандаљ Хранић Косача учествовао је у борбама са принцом Мехмедом против принца Мусе.¹⁶

До прекретнице у односима између средњовековне босанске државе и Османлија дошло је после османско-угарског сукоба у Лашви 2. јула 1415. године. Сукобу је претходила оптужба угарског краља на рачун свог поданика херцега Хрвоја да се придружио "друштву душмана крста Христовог". Поред постојања одређених контаката између херцега и Османлија, нема сумње да ове оптужбе Жигмунда Луксембуршког не треба дословно прихватити. Овде се првенствено ради о реторичкој прозивци од стране угарског краља на рачун свог вазала због његовог нелојалног држања. Након што је пао у немилост Жигмунда Луксембуршког херцег Хрвоје Вукчић Хрватинић одлучио је, као последњу могућност у циљу заштите и очувања свог положаја, да у помоћ позове Османлије. Дипломатску активност у остварењу намера херцега Хрвоја обавио је његов протовестијар Михаило Кабужић. Херцегов протовестијар је путовао у Скопље или/и Једрене, где је добио османску подршку за свог сизе-

ли да ће се код византијског цара Манојла II Палеолога (1391–1425), чији долазак су очекивали по повратку са путовања по Западу, ангажовати да би дошли до информација о заробљеној властели. Византијски цар није скренуо у Дубровник, али су Дубровчани наставили активности на том пољу. Милош Милишевић је по уговору од 21. марта преузео обавезу да се приликом боравка у Константинопољу покуша прикупити податке о заробљеној босанској властели. У писму господару стратешки важног острва Лезбос Франческу II Гатилузију (1384–1404) од 17. априла 1403. године Дубровчани су га молили да обавести Франка Томе Вицијановића ако поседује информације о било ком српском или босанском властелину. Франко Вицијановић се вратио са пута 1404. године, а Марин Кабужић и Никола Петров Пуцић су однели потом два писма, данас непознате садржине, краљу Стефану Остоји у Подвисоки. - Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I–1, 454, 481, 482, 484–485, бр. док. 466, 499, 500, 504; М. Динић, *Из Дубровачког архива*, III, 82–83, бр. 191–192; П. Драгичевић, *Четири писма о ратним заробљеницима у Косовској бици*, ГПБ, 3, 2010, 97–110; М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I део*, Београд 1955 (= М. Динић, *За историју рударства I*), 38–39.

¹⁶ К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, 116–117; В. Ћоровић, *Историја Босне*, 410; К. Јиречек, *Историја Срба*, I, 345; Р. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, 61; ИСН, II, 89; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 1995, 2006 (= А. Веселиновић, *Држава српских деспота*), 116, 119; исти, *Граница између Србије и Босне у XV веку, у: Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*, Београд 1995, 87–100, 91; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996 (= С. Мишић, *Хумска земља*), 81; *Историја Мађара*, приредили П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, Београд 2002 (= *Историја Мађара*), 133; *Историја Османског царства*, приредио Р. Мантран, Београд 2002 (= *Историја Османског царства*), 69; Ј. Мрغيћ-Радојчић, *Доњи Краји*, 89–91; иста, *Северна Босна*, 104–105.

рена. После овог сукоба средњовековна босанска држава постала је трибутар Османског царства.¹⁷

Трибутаран однос према Османлијама подразумевао је плаћање годишњег трибута и слање помоћних војних одреда султану приликом њихових похода.¹⁸ Нашавши се у трибутарној зависности према Порти у Босни су покушавали да нађу кривца за такав положај. Војвода Хрвоје Вукчић Хрватинић оптужен је да је довео Османлије у Босну. То се десило у периоду врло нестабилних политичких прилика у којима је свако био против сваког за свој интерес. У сложеним околностима тог времена често је долазило до промене страна. У борби за остварење личних интереса била је допуштена употреба готово свих средстава. Поступци херцега Хрвоја нису се битније разликовали од потеза његових савременика. Османлије су у Босну упадале и пре Хрвојевог позива, а за њихову помоћ обраћали су им се и други великаши из Босне. На трибутаран однос према Османлијама били су приморани босански краљеви и њихова властела. Висина трибута којег је требало исплатити Османлијама и величина помоћних војних одреда зависила је од ранга личности. Додатни фактор који је утицао на односе са Османлијама била је близина односно удаљеност од Османлија. Свакако да је већу количину новца и бројније помоћне војне одреде био дужан да исплати и пошаље сениор него његова властела. Османски вазали су на више начина настојали да обезбеде новац за исплату трибута. Поред редовних прихода, повећавали су намете својим поданицима и страним трговцима и жртвовали део својих (регалних) права. Када нису имали других могућности, посезали су за позајмљивањем новца. Плаћање годишњег трибута и слање помоћних војних одреда нису били једини видови издатака према Османлијама. Значајне количине новца одлазиле су на подмићивања како би се Османлије придобиле за одређену ствар. У ту сврху издвајан је новац који је даван, или су њиме куповани дарови за султана, везире, провинцијске намеснике, војне заповеднике, осман-

¹⁷ Угри су поражени од Османлија у бици код Лашве 1415. године. Поред великог дела погинулих, значајан део угарских великаша завршио је у османском заробљеништву: Иван Горјански, Иван Моровићки (ослобођен 1419. године), Ладислав Тетеш и други. - С. Ћирковић, *Две године босанске историје, 1414–1415*, Историски гласник, 3–4, 1953, 29–42; Н. Šabanović, *Početak turske vladavine u Bosni (pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda Osvajača)*, *Godišnjak historijskog društva BiH*, VII, 1955, 37–51; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 242; Р. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, 70–71; *Историја Мађара*, 134; Ј. Мрѓић-Радојчић, *Доњи Крају*, 93; D. Lovrenović, *Modeli ideološkog isključivanja: Bosna i Ugarska kao ideološki protivnici na osnovi različite konfesije kršćanstva*, *Prilozi*, Sarajevo 2004, 9–57 (= D. Lovrenović, *Modeli ideološkog isključivanja*), 20–21, 48; isti, *Bitka u Lašvi 1415. godine*, *Raukarov zbornik*, Zagreb 2005, 275–295, 288–291; isti, *Na klizištu povijesti*, 173, 174–175, 198–199, 208, 209–210; Н. Исаиловић, *Михаило Кабуџић, дубровачки одметник – босански дипломата*, ИЧ, LVI, 2008, 389–406, 395–396; Ј. Мрѓић, *Северна Босна*, 106–107, 108–109; Е. Kurtović, *Sandalj Hranić Kosača*, 202–203.

¹⁸ М. Спремић покушао је да прикаже османске трибутаре. - М. Спремић, *Турски трибутари у XIV и XV веку*, *Историјски гласник (= ИГ)*, 1–2, 1970, 58–98, у: исти, *Прекинути успон. Српске земље у позном средњем веку*, Београд 2005, 275–327.

ске посланике и друге достојанственике Османског царства. Поред тога, временом је долазило до промене износа трибута. То је у пракси, готово у правилу, подразумевало његово повећање. Због оскудних извора не може се са сигурношћу утврдити тачан износ трибута који је исплаћиван, као ни прецизно бројно стање помоћних одреда које је требало слати Османлијама. Трибутаран однос представљао је прелазни период од првих пљачкашких османских упада до пада средњовековне босанске државе под власт Османског царства.¹⁹

Османлије су битно утицале на унутрашња дешавања у средњовековној босанској држави. Успеху Османлија при уплитању у унутрашња дешавања у Босни, поред њихове снаге и моћи, допринела је слабост и подељеност у средњовековној босанској држави. Зависно од тренутка, увек се неко од босанских феудалаца одлучивао да позове Османлије како би уз њихову помоћ променио однос снага у своју корист. Османски утицај евидентан је приликом смена на престолу. У неколико наврата Османлије су покушале да свог експонента поставе као краља Босне, или да на други начин остваре свој утицај. После победе над угарском војском у долини Лашве Османлије су потврдиле Стефана Остоју као краља Босне. Међутим, остаје отворено питање зашто су Османлије жртвовале свог експонента, јер је Стефан Твртко II (1404–1408, 1421–1443) морао да одустане од својих претензија.²⁰ Смене на престолу Османлије су користиле како би извршиле упад у средњовековну босанску државу. Тако је било после смрти краља Стефана Остоје и доласка на власт његовог сина Стефана Остојића (1418–1421), када су османске трупе упале у Босну у другој половини септембра 1418. године. Поред смене на престолу, напад Османлија био је у вези са сукобом Павловића и Косача.²¹

Османлије су накнадно иступале одлучније у покушајима да остваре свој утицај на промене владара Босне. Османски експонент био је Радивој Остојић, који се са Османлијама појавио у Босни као противкраљ први пут 1432–1435, а потом и 1443–1446. године. Вести Бертрандона де ла Брокијера о

¹⁹ Врло ретко је долазило до умањења износа трибута. Такав пример имамо из нешто каснијег временског периода. Ферманом и бератом из средине 1707. године султан Ахмед III (1703–1730) умањило је износ трибута Дубровачкој републици. Уместо 12.500 дуката годишње, Дубровчани су од тада исплаћивали исту суму, али не једном годишње већ сваке три године. - Г. Елезовић, *Турско-српски споменици Дубровачког архива*, Београд 1932, 61–62, 66, 67–68; М. Спремић, *Турски трибутари*, 36, 40; J. Mrgic, *Transition from Late Medieval to Early Ottoman Settlement A Case Study on Northern Bosnia*, Südost-Forschungen (= SOF), 65–66, 2006/2007, 50–85, 53.

²⁰ С. Ћирковић, *Историја Босне*, 242; Р. Џивковић, *Твртко II Твртковић*, 70–71; Д. Lovrenović, *Modeli ideološkog isključivanja*, 20–21; isti, *Na klizištu povijesti*, 200.

²¹ У тим сукобима страдао је жупан Озрен Копијевић. - Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I–1, 477, бр. док. 495; А. Смиљанић, *Дубровачко писмо жупану Озрену*, 35; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 47; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 246, 256; *Историја Османског царства*, 71–72; Д. Маликовић, *Павловићи и Турци, Земља Павловића*, 2003, 171–201 (= Д. Маликовић, *Павловићи и Турци*, 176, 177–178.

аудијенцији код султана Мурата II потврђују да је Радивој Остојић био османски експонент. Османлије су по Брокијеровом сведочењу довеле у аудијенцију крајем фебруара или почетком марта једног властелина из Босне, који је тврдио да њему припада краљевина. Тврдње Радивоја Остојића нису биле без основа јер је он био син бившег краља Стефана Остоје. Обећање Радивоја Остојића о признању османског суверенитета у замену за подршку при задобијању трона није представљало радикалан заокрет у спољној политици средњовековне Босне, јер је краљ Стефан Твртко II био султанов вазал.²²

Османским мешањем у унутрашње сукобе долазило би до промене у односу снага између сукобљених страна. Османлије су утицале на промене у хијерархијској структури властеле и потврду њених поседа. Пораст османског утицаја уочљив је у повељи војводе Сандаља Хранића и браће му Вукца и Вука од 24. јуна 1419. године о уступању свог дела Конавала Дубровчанима. У уводном делу повеље браћа Хранић наводе од кога је све осигурана њихова баштина. У новонасталим околностима није била довољна потврда баштине само од државног сабора средњовековне босанске државе и владара Угарске. Додатну гаранцију требало је обезбедити од владара Османског царства. Поред русага босанског и угарских краљева, Хранићи су навели да су им баштински поседи потврђени од османских султана. Османлијама је то била прилика да ојачају свој интерес.²³

Османска подршка није била безусловна. Поред тога, њена главна карактеристика јесте њена краткотрајност. Османлије су се постављале зависно од ситуације. После убиства кнеза Павла Раденовића 1415. године Османлије су подржале његове наследнике Петра и Радослава Павловића и на тај начин осујетиле намере краља Стефана Остоје и војводе Сандаља Хранића са саучесницима да поделе баштинске поседе овог властеоског рода.²⁴ На позив угро-

²² Б. Брокијер, *Путовање преко мора*, 116–117, 172, напомена 177; Н. Šabanović, *Početak turske vladavine*, 40; Р. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, 163–164, Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Сарајево 1982 (= Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*), 27; Р. Радић, *Босна у спису Бертрандона де ла Брокијера*, 94; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 254–255.

²³ Константна дубровачка настојања да дођу у посед Конавала делимично су остварена 1419. године, када су им Хранићи продали свој део Конавала. Павловићи су свој део ове приморске жупе уступили Дубровчанима 1426. године. - Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I–1, 293–297, бр. док. 314; исти, *нав. дело*, 326, бр. док. 334 и 371–372, бр. док. 378; исти, *нав. дело*, 592, бр. док. 601, 602, 606; Р. Поповић, *Повеља војводе Сандаља и браће Вукца и Вука којом уступају Дубровчанима свој део Конавала*, ГПБ, 4, 2011, 97–109; М. Динић, *Државни сабор*, 48; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 247–248; Е. Kurtović, *Sandalj Hranić Kosača*, 266.

²⁴ Ђ. Тошић, *Писмо дубровачког посланика Ивана Гундулића о убиству кнеза Павла Раденовића, Земља Павловића*, 2003, 357–366; К. Јирчек, *Историја Срба I*, 347; М. Динић, *За историју рударства I*, 39, 40–41; С. Ћирковић, *Две године*, 38–39, 40–41; исти, *Историја Босне*, 243; исти, *Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације*, ИЧ, XXI, 1974, 5–17, у: исти, *Работници војници, духовници, друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 306–317 (= С. Ћирковић, *Русашка господа*), 316; Р. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, 73; исти, *Prvi ugarsko-turski sukob na tlu Bosne ("Dobojska bitka" 1415. godine)*, *Značenja*, 3–4, 1983, 149–157; 156–157; Ђ.

женог Сандаљевог наследника Стефана Вукчића Косаче (1435–1466) Османлије су интервенисале против војводе Радослава Павловића средином 1435. године. Османску војску предводио је Исак-бегов син Барак, који је у јулу те године упао у Босну са 1.500 коњаника. Долазак Османлија убрзао је стварање савеза између краља Стефана Твртка II и Стефана Вукчића Косаче.²⁵ Османску подршку Стефан Вукчић Косача је изгубио неколико година касније. Након османског упада 1438. године био је приморан да Радославу Павловићу врати све што је од њега освојио. Осећајући страх од Османлија, Косача је наредио становништву у Дријевима да се повуку из трга.²⁶ Скоро две године касније, због неизмирених обавеза Радослава Павловића, султан је доделио Стефану Вукчићу Косачи Требиње и Врм, уз обавезу да измири дуг који Павловић није могао или није хтео да исплати Османлијама. Поред тога, Али-бег је са војском у Босни крајем 1440. године, а заробљене су Османлије продавале средином 1442. године.²⁷ Честе промене османског држања додатно су исцрпљивале финансијске могућности краља и феудалаца у средњовековној босанској држави. Једна од страна у сукобу би била ускраћена за османску подршку јер није имала довољно средстава да задобијену подршку задржи и због промене османских интереса. У честим променама османског држања био је сталан само њихов интерес, који су готово увек успевали да остваре. Поступке и циљ Османлија Дубровчани су настојали да предоче војводи Сандаљу Хранићу. Узалуд су били дубровачки апели завађеним босанским великашима, којима су указивали да међусобни сукоби и тражење османске помоћи доводе до обостране пропасти сукобљених страна и само до успеха Османлија. Поједини великаши, као што је то био Стефан Вукчић Косача, схватили су то, што се види из његове преписке са Млетачком републиком. Међутим, тада је било готово немогуће зауставити Османлије.²⁸

Однос Босне и Османлија не може се посматрати изоловано у односу на општа политичка дешавања тог времена. Спољна политика средњовековне босанске државе с временом је све више зависила од утицаја Османлија. Тако

Тошић, *Војвода Петар Павловић. Прилог историји Босне почетком XV вијека*, ЈИЧ, 1–2, 2001, 35–46; П. Рокаи, *Павловићи и Угарски краљеви, Земља Павловића*, 2003, 161–169; Д. Маликовић, *Павловићи и Турци*, 175–176; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 109–110.

²⁵ В. Ћоровић, *Историја Босне*, 448; С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964 (= С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача*), 13, 24; исти, *Историја Босне*, 267–268; С. Мишић, *Хумска земља*, 99.

²⁶ Н. Šabanović, *Роџетак турске владавине*, 41; исти, *Bosanski pašaluk*, 28, 30; С. Мишић, *Хумска земља*, 90; Ђ. Тошић, *Трг Дријева*, 145.

²⁷ М. Динић, *Из Дубровачког архива III*, 109, бр. 224; С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача*, 42, 52, 55; исти, *Историја Босне*, 274, 275–276.

²⁸ И. Божић, *Дубровник и Турска*, 47–48; С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача*, 241; *Историја Босне*, 291, 322–333; М. Спремић, *Турци и Балканско полуострво у XIV и XV веку*, ЈИЧ, 1–2, 1966, 37–48, у: исти, *Прекинути успон. Српске земље у средњем веку*, Београд 2005, 261–274, 269; ИСН, II, 393.

ни сукоби између средњовековне босанске државе и државе српских деспота око Сребренице нису могли проћи без османског мешања. Напад Османлија на деспота Стефана Лазаревића покушао је да искористи краљ Стефан Твртко II 1425. године како би покушао поново доћи у посед Сребренице, верујући да се река Дрина не може прећи у то доба године. После османског повлачења деспот Стефан је кренуо у противнапад и поразио војску краља и његових великаша. Ситуација се у Босни додатно закомпликовала, о чему сведочи покушај војводе Сандаља да осигура својој породици азил у Дубровнику, када се крајем те године појавила османска војска.²⁹ Сукоби између Босне и деспотовине око Сребренице и директно и/или индиректно уплитање Османлија настављено је у наредном периоду. Са првим падом државе српских деспота под власт Османлија дошло је до успостављања османске власти у Подрињу и источној Босни. Под власт султана Мурата II (1421–1444, 1446–1451) дошли су Сребреница, Теочак и Тишница.³⁰ Победу хришћанске коалиције у "Дугом походу" искористио је краљ Стефан Томаш (1443–1461) и освојио Сребреницу у мају 1444. године. Претходно је ову тврђаву са рударском вароши за деспота Ђурђа Бранковића (1427–1456) заузео његов војвода Петар Ковачевић.³¹ Повре-

²⁹ Питање Сребренице представљало је једну од кључних тачака у комплексним односима Босне и државе српских деспота у првој половини XV века. Херцег Хрвоје је, између осталих поседа, 1410. године Сребреницу уступио Жигмунду Луксембуршком, јер га је угарски краљ прогласио вицекраљем Босне. Сребреница је у лето 1410. године уступљена од стране Жигмунда Луксембуршког деспоту Стефану Лазаревићу. У првој половини XV века је долазило до честих промена врховних господара Сребренице. О односима Босне и Деспотовине на више нивоа посебно упућујемо на доле наведени рад Ј. Мргић о односима Последња два Котроманића и деспотовине. - К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, 122–123; Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I–2, 7, бр. док. 627; М. Динић, *Вести Еберхарда Виндекеа о Босни*, ЈИЧ, 3–4, 1935, 352–367; В. Ћоровић, *Историја Босне*, 410; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 345; М. Динић, *За историју рударства I*, 58–59; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 257; Р. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, 61, 113; А. Веселиновић, *Граница између Србије и Босне у XV веку*, у: *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*, Београд 1995, 87–100 (= А. Веселиновић, *Граница између Србије и Босне*), 92; *Историја Мађара*, 133; *Историја Османског царства*, 69; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 89–91; D. Lovrenović, *Modeli ideološkog isključivanja*, 27, 29; isti, *Na klizištu povijesti*, 145, 149–150, 167–170; Ј. Mrgić, *Transition from Late Medieval*, 53; иста, *Северна Босна*, 104–105, 113–114; иста, *Последња два Котроманића и Деспотовина*, у: *Пад српске деспотовине 1459. године*, Београд 2011, 195–201 (= Ј. Мргић, *Последња два Котроманића*), 196–197.

³⁰ Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена. Два турска хроничара из 15. века, 1. Ашик паша заде, 2. Дурсун бег*, Братство, 26, 1932, 50–125. (= Г. Елезовић, *Два турска хроничара I. Ашик паша заде 2. Дурсун бег*), *Ашик паша заде*, 68; М. Динић, *За историју рударства I*, 74–75; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 271; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 31; ИСН, II, 241–249; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 140–141; Ј. Mrgić, *Transition from Late Medieval*, 54; иста, *Северна Босна*, 123; иста, *Последња два Котроманића*, 197.

³¹ У наредном периоду као врховни господари Сребренице смењивали су се краљ Стефан Томаш и деспот Ђурађ Бранковић, да би краљ заузео Сребреницу 1458. године. Османлије су, између осталог, крајем 1459. и почетком 1460. године заузеле Сребреницу. К. Јиречек, *Истори-*

мену османску одсутност у средњовековној босанској држави краљ и феудалци су покушали да искористе. Поред наведених примера из 1425. године и "Дугог похода", најдаље се отишло после смрти деспота Лазара Бранковића (1456–1458). Краљ Стефан Томаш је, поред Сребренице, заузео још 11 деспотових градова, које је са леве обале реке Дрине држао деспот Лазар и поделио их са својим великашима.³² Недуго после тога Стефан Томаш је уз одобрење Угарске оженио свог сина кћерком преминулог деспота. На тај начин отпочела је краткотрајна владавина деспота Стефана Томашевића у Смедереву, које је он предао Османлијама 1459. године.³³

Османска улога евидентна је и приликом сукоба војводе Радослава Павловића са Дубровачком републиком око Конавала, као и рата херцега Стефана Вукчића Косаче са Дубровчанима. За време сукоба, који је у историографији познат под називом "Конаваоски рат", обе зарађене стране су покушавале да обезбеде подршку Османлија. На напад војводе Радослава Павловића Дубровчани су, поред ангажовања најамника, изводили и дипломатске припреме у оквиру којих су настојали да овом сукобу дају шири контекст. Истицали су да је војвода Радослав Портин, а они вазали Жигмунда Луксембуршког. Нагласили су да би се мир између њихових сизерена требао односити и на њих као вазале.³⁴ У периоду рата херцега Стефана Вукчића Косаче против Дубро-

ја Срба I, 369; М. Динић, *За историју рударства I*, 44, 76, 84–85, 86; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 279; 316 Ј. Мргић, *Северна Босна*, 123, 124–125, 131.

³² Краљ је за себе поред Сребренице задржао Зво(р)ник и још један град данас непознатог имена. Осталих девет градова поделио је својим великашима. Пет градова доделио је војводи Твртку Станчићу, а четири је уступио војводи Твртку Ковачевићу. За задржавање дотадашњих деспотових градова у свом и поседу својих великаша краљ је вероватно морао преузети обавезу да султану исплати трибут у одговарајућем износу. - М. Динић, *За историју рударства I*, 44, 84–85; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 316; исти, "Верна служба" и "вјера господска". *Везе личне зависности у босанској држави*, ЗФФ У БГ, VI–2, 1962, 95–112, у: исти, *Работници, војници, духовници, друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 318–335. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 300; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 131.

³³ В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 527, 529; Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 197; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 89, 92, 149; Ђ. Тошић, *Последња босанска краљица Мара (Јелена)*, З БиХ, 3, 2002, 29–60, 31, 34–35; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 329–330; Ј. Мргић, *Последња два Котроманића*, 199; Н. Исаиловић, *Брачни планови Котроманића и државна политика Босне половином XV века*, у: *Пад српске деспотовине*, 203–214, 208, 210, 211–212.

³⁴ О питању Конавала погледати напомене 4 и 23 овог рада. Најсликовитији пример о томе како су у то време у средњовековној Босни и суседству схватили Османлије јесте предлог о откупу и подели територија војводе Радослава Павловића од Порте. Према тадашњем предлогу, за поседу Павловића султану је требало исплатити 70.000 дуката. Дубровачки предлог је подразумевао да се купљени део подели сразмерно учешћу у његовој отплати (краљ Стефан Томаш 40.000 дуката, војвода Сандаљ 20.000, а они 10.000 дуката). Османски утицај у Конаваоском рату био је много већи од замисли сукобљених страна и њихове перцепције османске моћи. Посредничка улога султана Мурата II видљива је кроз деловање његовог изасланика на терену Али-бега Хазнадара, који је разоткрио намеру Радослава Павловића да преко свог посланика Остоје

вачке републике улога Османлија није била занемарљива.³⁵ Херцег је од султана Мехмеда II добио дозволу за напад на Дубровник и поред дубровачких покушаја да се изборе код Османлија за спречавање херцегових намера.³⁶ Доминантан утицај Османлија у овом сукобу потврђен је дубровачким предлогом о откупу херцегових поседа.³⁷ Поред промене османског држања, највећим делом за време овог сукоба они су били уз херцега Стефана. Кроз маску посредничке улоге Османлије су све више и више учвршћивале свој утицај и власт.³⁸

Паштровића фалсификованим исправама и дипломатским потезима обезбеди Портину подршку. Сукоб је завршен 1432/1433. године, а обе стране су задржале оно што су поседовале пре рата. - Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I-1, 231, бр. док. 231; исти, *нав. дело*, 512-513, бр. док. 592; исти, *нав. дело*, 617-627; бр. док. 607 и 608; исти, *нав. дело*, 631-332 бр. док. 610; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 440; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 358-359; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 55; М. Динић, *Државни сабор*, 40, 42; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 264-265; Р. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, 154, 157, 158, 160-161; ИСН, II, 233, Д. Маликовић, *Павловићи и Турци*, 186, 188; П. Рокаи, *Павловићи и угаски краљеви*, 167; Д. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 248-249, 252; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 118-119; Е. Kurtović, *Sandalj Hranić Kosača*, 309-310, 324.

³⁵ Повод за рат били су неспоразуми херцега и Дубровника око херцегових активности у Новом. Краљ Стефан Твртко I имао је од оснивања Новог проблеме са Дубровчанима, због чега је био приморан да забрани продају соли на том тргу 2. децембра 1382. године. Кршења древних прописа, по којима је продаја соли на том простору била допуштена на четири трга (Дријева, Дубровник, Котор и Свети Срђ), дешавала су се и после Тврткове забране, а пре него што је херцег Стефан отворио кумрек солски у Суторини. Дубровчани су 15. новембра 1397. године упутили писмо војводи Сандаљу и његовој жени Јелени јер су наводно Сандаљеви људи довели со под Нови и ту је продавали. Истим поводом Дубровчани су се жалили и почетком 1403. године. - Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I-1, 253-254, бр. док. 269 и 270; П. Драгичевић, *Двије дубровачке жалбе поводом продаје соли у Суторини*, ГПБ, 2, 2009, 95-109; И. Божић, *Дубровник и Турска*, 107, 114; С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача*, 121-122; Е. Kurtović, *Sandalj Hranić Kosača*, 114.

³⁶ Херцег Стефан је обећао султану 5.000 дуката и да ће приморати Дубровчане да плаћају трибут Порти. Дубровчани су своје намере покушавали остварити преко краља Стефана Томаша и деспота Ђурђа Бранковића, које су покушали да придобију како би се они заузели за њих код Османлија. - В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 489-490; С. Ћирковић, *Вести Брољо да Лавело као извор за историју Босне и Дубровника*, ИЧ, књига XII-XIII, 1962-1963, 167-188, 172-173; исти, *Стефан Вукчић Косача*, 135; исти, *Историја Босне*, 293-295; 296-297; Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Нови Сад 1968, 59; Х. Иналцик, *Османско царство*, 33; С. Мишић, *Хумска земља*, 94-95; *Историја Мађара*, 156; *Историја Османског царства*, 90.

³⁷ Према њиховом предлогу, за поседе херцега Стефана би они, краљ Стефан Томаш и деспот Ђурађ, Османлијама требали исплатити 200.000 дуката (султану 150.000 а везирима 50.000 дуката). Дубровчани су имали и других предлога са истим намерама, а сличне предлоге о подели територија супарничке стране имао је и херцег Стефан у покушају да склопи споразум са Млетачком републиком. - Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, I-2, 118-121, бр. док. 697; исти, *нав. дело*, 133-135, бр. док. 713; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 301; исти, *Русашка господа*, 316.

³⁸ Отежавајућа околност за херцега Стефана био је раздор у његовој породици, а посебно побуна његовог сина Владислава. Олакшавајућа околност за херцега биле су поделе у табору његових противника. Сукобљене стране су склопиле мир 1454. године, а да притом нека од најважнијих питања због којих је сукоб избио нису ни поменути. - Љ. Стојановић, *Повеље и писма I*-

И поред трибутарних обавеза према султану, у појединим периодима краљ и властела у средњовековној босанској држави признавали су врховну власт Угарске. Појава двоструког, а у појединим периодима вишеструког вазалства, општа је карактеристика периода који је обухваћен темом овог рада. До приближавања Угарској и признавања врховне власти круне светог Стефана најчешће је долазило у периодима када је Османско царство било захваћено грађанским ратовима, побунама анадолских емирата или када је средњовековна Босна била ван примарне зоне интереса Османлија.³⁹ Притисак Османлија с временом је бивао све већи, па га је средњовековна босанска држава све теже подносила. Забиљежени су појединачни покушаји да се набави оружје неопходно за супростављање Османлијама. Ту се није радило о спровођењу систематских планова, него о повременим појединачним потезима који нису могли дати адекватне резултате.⁴⁰

Да би покушали да се супротставе све већем османском притиску, владари Босне су се за помоћ обраћали папама, угарским краљевима и другим европским владарима. Понашање Угарске у систему вишеструких релација између Босне, Угарске и Османлија били су условљени и фазама у процесу односа Угарске и Османског царства. Поједини угарски владари су у првој половини XV века, а и касније, организовали неколико похода против Османлија. Поводи и узроци ових угарских похода били су вишеструки, од одбране властитих сениорских права и заштите оданих те уклањања неверних вазала, до покушаја да се одбрана јужних граница, угрожених од Османлија, помери што даље од државне територије Угарске. Жигмунд Луксембуршки је крајем XIV и у првим десенијама XV века организовао неколико похода. Један од његових циљева био је да се домогне круне оних које је у време похода називао јерети-

2, 72–75; бр. док. 669; В. Ћоровић, *Историја Босне*, 506–507; С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача*, 208; исти, *Историја Босне*, 304–306; С. Мишић, *Хумска земља*, 98–99.

³⁹ Приближавање Босне и Угарске иза 1425. године догодило се у склопу поново оживљене идеје о покретању крсташког рата против Османлија, до које је дошло после посете византијског цара Јована VIII Палеолога (1425–1448) Жигмунду Луксембуршком од 22. јуна до 24. јула 1424. године. Стефан Твртко II и босански феудалци, иако су били османски вазали, признавали су врховну власт угарских краљева Алберта V Хабзбуршког (1437–1439) и Владислава I Јагелонца (1440–1444). Примарни циљ Османлија тада је био усмерен на освајање државе српских деспота. - М. Динић, *За историју рударства I*, 74–75; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 271; Р. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, 111; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 140–141; *Историја Османског царства*, 87–88; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 113, 123; иста, *Последња два Котроманића*, 197.

⁴⁰ Поједини представници рода Павловића у више наврата су предузимали активности чији је један од могућих циљева могла бити припрема за одбрану од Османлија. Војвода Петар Павловић је 1419. у Дубровнику купио барут за топове, док су 1444. године Дубровчани послали мајсторе за топове. Поклисарима овог властеоског рода дозвољено је да 1458. године из Дубровника извезу товар сумпора неопходног за производњу барута. - М. Благојевић, *Државност земље Павловића*, *Земља Павловића*, 2003, 113–144, 119; Dž. Dautović, *Metus Turchorum*, 97–98, 99.

цима и неверницима. Наравно, радило се о речнику ратних термина који је замењиван односом заштитничке улоге сениора и верношћу и оданошћу вазала у мирнодопским условима.⁴¹ Други видови угарских акција односили су се на формирање територијално-управне јединице, Бановине Усоре, како би се одбрана угарских граница померила јужно од река Саве и Дунава. Ова творевина се први пут спомиње у угарским изворима 1412. године. Први војвода Усорске бановине био је бивши бан Мачванске бановине Иван Моровићи, а после њега постављен је Иван Горјански, брат Платина Николе Горјанског.⁴² Смрт Жигмунда Луксембуршког 1437. године означила је крах његове балканске политике, која се заснивала на појасу "тампон држава" који се све више сужавао.⁴³

Владарски покушаји да добију помоћ са Запада нису дали очекиване резултате. Османски захтеви су из године у годину повећавани. Вододелницу у односима Босне и Османлија од првог османског упада 1386. године до похода из 1463. године представља 1448. година. Поред османске провале у Босну из марта 1448. године и победе над малобројном војском Јаноша Хуњадија на Косову у октобру те године, Османлије су додатно учврстиле свој положај, моћ и утицај у средњовековној босанској држави. Османлије су те године освојиле Ходијед, који је као њихво упориште постао средиште новоформиране територијално-управне јединице Османског царства. Босанско крајиште, "вилајет Ходијед", постао је прва трајнија територија Османлија на просторима средњо-

⁴¹ Највећи притисак Жигмунда Луксембуршког на Босну догодио се крајем XIV и почетком XV века. - М. Динић, *Вести Ебергарда Виндекеа*, 355; исти, *За историју рударства I*, 35, 57; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 207; исти, *Сузуби венац. Прилог историји краљевства у Босни*, ЗФФ у БГ, VIII-1, 1964, 343-370, у: исти, *Работници, војници, духовници, друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 277-305, 287, 295; Ј. Мргић-Радојчић, *Жупе и насеља "земље" Усоре*, ИЧ, 1-2, 2000, 43-65, 37; *Историја Мађара*, 132; D. Lovrenović, *Modeli ideološkog isključivanja*, 22, 23-24, 48, 51; isti, *Na klizištu povijesti*, 140-141; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 96, 97-98, 101-102.

⁴² М. Динић, *Вести Ебергарда Виндекеа*, 355, 356, 361; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 211, 240-241; *Историја Мађара*, 133; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Крају*, 89-91; D. Lovrenović, *Modeli ideološkog isključivanja*, 27-29; isti, *Na klizištu povijesti*, 145, 149-150, 167-170; Ј. Мргић, *Transition from Late Medieval*, 53; иста, *Северна Босна*, 104-105.

⁴³ У периоду 1432/1433. Жигмунд Луксембуршки је израдио нацрт предлога за одбрану Угарске, који је сабор прихватио у марту 1435. године. Према том предлогу угарска војска се делила на два дела. Део војске био је намењен за одбрану северних граница од хусита, а други део за одбрану јужних граница Угарске од Османлија. Војска намењена за одбрану од Османлија била је подељена у пет округа. Центар одбране био је у Усори. - Ј. Радонић, *Западна Европа и балкански народи према Турцима*, Нови Сад 1902 (= Ј. Радонић, *Западна Европа*), 76-77; Rokai, *Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda*, Годишњак ФФ у Новом Саду, XII/1, 1969, 89-109, 89, 90, 101, 108; P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković*, 198; Ј. Мргић, *Жупе и насеља*, 37; *Историја Мађара*, 137, 150; Mrgić-Radojčić, J., *Rethinking the Territorial Development of the Medieval Bosnian State*, ИЧ, LI, 2004, 43-65; 60; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 255-256, 265, 273-276; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 119, 121, 122-123.

вековне Босне.⁴⁴ На челу овог серхата налазио се војвода скопског намесника. Више појединости о босанском серхату доноси попис Вилајета Ходијед и пограничног подручја Старе Рашке из 1455. године. Први познати војвода овог крајишта био је Скендер-бег, чији помен датира од 24. новембра 1455. године. На основу катастарског пописа области познати су детаљи о територијалном обиму и другим карактеристикама овог серхата.⁴⁵

На крају је дошло до пада средњовековне босанске државе под власт Османског царства. Као година пада средњовековне Босне под османску власт сматра се 1463. година, односно да се то десило после похода султана Мехмеда II Освајача (1444–1446, 1451–1481) те године, заузимања значајног дела Босне и погубљења краља Стефана Томашевића (1461–1463).⁴⁶ Талас исељавања је тада достигао максимум. Бивше краљице Катарина и Мара (Јелена), гост Радин Бутковић, дипломата Прибислав Вукотић, учени људи као Јурај Драшковић (1445–1520), те други моћнији људи и масе обичног становништва били су међу онима који су уточиште пронашли ван простора средњовековне босанске државе.⁴⁷ Овај султанов поход није представљао дефинитивно покораване простора средњовековне босанске државе од стране Османлија, али је означио почетак последње фазе тог процеса. У наредних неколико година и деценија Османлије су освојиле преостале делове херцегове области, а потом у сукобима са Угарском и делове угарских територијално-управних јединица на простору средњовековне босанске државе, управног дистрикта Сребреника и Јајачке бановине.⁴⁸ Са постојањем делова Босне ван османске власти после 1463. године, а после краљевог погубљења, нису престајале ни комбинације коме би тре-

⁴⁴ Н. Šabanović, *Početak turske vladavine*, 48–49; isti, *Bosansko krajište*, 181; isti, *Bosanski pašaluk*, 35; Ј. Мргић, *Transition from Late Medieval*, 54; иста, *Северна Босна*, 104–105.

⁴⁵ Првобитно језгро области Ходијед чинио је истоимени град са ближом околином, а друго седиште касније је било Сарајево, те је други назив ове области Вилајет Сарај-оваси. Територија овог крајишта обухватала је простор средњовековне Жупе Врхбосне. Према подацима катастарског пописа посаду Ходиједа чинила су 24 човека и сви су били припадници исламске вероисповести. Њима је заповедао диздар Хаџи-Мурат. Посада је имала свог имама. Ту функцију 1455. године обављао је Муслим хоџа. У овом попису јасно се уочава започети процес исламизације. Један од чланова посаде звао се Хусеин и био је син Ратков. - Н. Šabanović, *Početak turske vladavine*, 49–50; isti, *Bosansko krajište*, 182–183, 188–189, 192–193; isti, *Bosanski pašaluk*, 194; Ј. Мргић, *Transition from Late Medieval*, 54; иста, *Северна Босна*, 125.

⁴⁶ Краљ Стефан Томашевић од султана је молио петнаестогодишње примирје. Уместо тога уследио је османски поход. - К. Михаиловић из Островице, *Јаничарење успомене или турска хроника*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1986, 139–140; В. Ћоровић, *Историја Босне*, 550–551; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 329; Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач*, 185, 187–188; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 39; Р. Радић, "Хроника о турским султанима", 338.

⁴⁷ К. Јиречек, *Историја Срба*, II, 420–421; Ђ. Тошић, *Босанска краљица Катарина (1425–1478)*, З БиХ, 2, 1997, 73–117, 93, 104; исти, *Краљица (Мара) Јелена*, 45, 49; Дž. Dautović, *Metus Turchorum*, 88–89, 90–91.

⁴⁸ С. Ћирковић, *Историја Босне*, 332–333; *Историја Мађара*, 163–164; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 128, 130–131; иста, *Transition from Late Medieval*, 55; иста, *Северна Босна*, 141.

бала да припадне краљевска круна Босне. Група босанске властеле је за остваривање тих намера тражила млетачку помоћ, која је изостала. У неколико наврата Османлије и Угарска, свако из својих интереса, постављали су поједине личности за краљеве Босне. Османлије су то чиниле два пута, прво постављањем Матије Шабанчића, а потом Матије Војсалића. Угарски краљ Матија Корвин, да би неутралисао утицај свог највећег опонента Николе Илчог, поставио га је за краља Босне. Овакве комбинације биле су у оптицају крајем XV века у преговорима између поменутог угарског краља и Хабзбурговаца.⁴⁹

Падом средњовековне босанске државе под власт Османлија отворено је ново поглавље у историји односа Османског царства према просторима Босне и Херцеговине. До тога је довео читав низ односа између Босне и Османлија: османски војни походи су довели до њиховог утицаја на готово све сфере живота средњовековне Босне – на унутрашњу и спољну политику средњовековне босанске државе, привредне активности, свакодневни живот. Османлије су свој циљ остваривале плански и постепено. У почетном периоду, након освајања, они су задржавали локалне институције како би лакше били прихваћени, а потом су успостављали своју власт. Своје практичне циљеве остварили су системом истималета, прилагођавања, налазећи за то упориште у нормама ханефитске правне школе ислама, примењујући систем иџме, усаглашеног мишљења.⁵⁰ Хронолошки гледано, то се одвијало у неколико интервала, од првог нама данас познатог османског упада 1386. године до прве прекретнице у односима Босне и Османлија после битке 1415. године и успостављања трибутарног односа. Настављено је тако до 1448. године и још једне прекретнице – освајањем Ходиједа и формирањем територијално-управне јединице Османског царства, те ушло у нову фазу освајањем 1463. године. Следећи период је започео 1463. године а завршио се 1527/1528. године освајањем преосталих градова Јајачке бановине, када је започело ново раздобље, и тако до 1580. године и формирања Босанског беглербеглука а онда даље. Долазак Османлија и успостављање њихове власти нису значили само формалну промену врховног господара. Најуочљивија од свих промена јесте процес исламизације.⁵¹ Овај процес, који у почетку није био присилног карактера, није значио само промену вероисповедања. Главни мотиви за исламизацију су били економске и безбедносне природе. Преласком на нову веру људи би сачували полагај, имање и статус и имали би лакше обавезе према држави. Успостављањем османске вла-

⁴⁹ С. Ђирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, ИГ, 3, 1954, 123–131, 125, 127; 130; исти, *Историја Босне*, 335–336, 339–340; исти, *Сугуби венац*, 297–298; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 49; *Историја Мађара*, 164–165; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 124, 128, 130–131; иста, *Северна Босна*, 135, 136, 140, 141–142, 143–144.

⁵⁰ Х. Иналцик, *Османско царство*, 283; *Оксфордска историја ислама*, приредио Џ. Л. Еспозито, Београд 2002, 108, 129, 393;

⁵¹ О исламизацији код: М. Васић, *Исламизација на Балканском полуострву*, 13–27, 63–83, у: исти, *Изабрана дјела*, I–IV, књига I, Источно Сарајево 2005.

сти и преласком на ислам није дошло само до формалне промене врховног господара и вере, него до много далекосежнијих последица.⁵² Са овим променама мењао се начина живота, исхране и одевања људи. Османски продори и освајања, како на другим просторима тако и у средњовековној босанској држави, довели су до вишеструких миграција и промене етничке структуре становништва. Део становништва је пред османским притиском пронашао уточиште на тада сигурнијим просторима у суседству или се повлачио заједно са угарском војском. Са походима и успостављањем османске власти део становништва је одведен у заробљеништво, а део је досељен како би био постављен за чиновнике нове власти. Османско освајање средњовековне босанске државе означило је прекретницу у историји простора Босне и Херцеговине.

Извори и литература:

Објављени извори:

- Брокијер де ла Бертрандон, *Путовање преко мора*, Београд 1950.
- Вуковић Тамара, *Писмо дубровачке општине кнезу Павлу Раденовићу*, Грађа о прошлости Босне, 3, 2010.
- Динић Михаило, *Вести Еберхарда Виндекеа о Босни*, Југословенски историски часопис, 3–4, 1935.
- Динић Михаило, *Из Дубровачког архива*, књига III, Београд 1967.
- Драгичевић П., *Двије дубровачке жалбе поводом продаје соли у Суторини*, Грађа о прошлости Босне, 2, 2009.
- Драгичевић Павле, *Први, други и трећи лист депозита војводе Сандаља са припадајућим потврдама*, Грађа о прошлости Босне, 5, 2012.
- Драгичевић Павле, *Четврти, пети и шести лист депозита војводе Сандаља са припадајућим потврдама*, Грађа о прошлости Босне, 6, 2013.
- Драгичевић Павле, *Четири писма о ратним заробљеницима у Косовској бици*, Грађа о прошлости Босне, 3, 2010.
- Елезовић Глиша, *Турски извори за историју Југословена. Два турска хроничара из 15. века, 1. Ашик паша заде, 2. Дурсун бег*, Братство, 26, 1932.
- Елезовић Глиша, *Турски споменици (1348–1520)*, књига I, Београд 1940.
- Елезовић Глиша, *Турско-српски споменици Дубровачког архива*, Београд 1932.

⁵² Паралелно са почетним толерисањем верских права других религија, Османлије су градиле своје верске објекте. Г. Елезовић, *Турски споменици (1348–1520)*, књига I, Београд 1940, 1139–1145, бр. 3

- Михаиловић, Константин из Островице, *Јаничарева успомена или турска хроника*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1986.
- Орбин Мавро, *Краљевство Словена*, Зрењанин 2006.
- Поповић Раде, *Повеља војводе Сандаља и браће Вукца и Вука којом уступају Дубровчанима свој део Конавља*, Грађа о прошлости Босне, 4, 2011.
- Смиљанић Аранђел, *Дубровачко писмо жупану Озрену*, Грађа о прошлости Босне, 5, 2013,
- Стојановић Љубомир, *Старе српске повеље и писма*, I–1, I–2, Београд – Сремски Карловци 1929–1934.
- Тошић Ђуро, *Писмо дубровачког посланика Ивана Гундулића о убиству кнеза Павла Раденовића, Земља Павловића*, 2003.
- Филозоф Константин, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1984.
- Фостиков Александра, *Писмо дубровачког кнеза и општине војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу*, Стари српски архив, II, 2003.

Литература:

- Ф. Бабингер, *Мехемед Освајач и његово доба*, Нови Сад 1968.
- Бабић Борис, *Напади Османлија деведесетих година XIV вијека*, Гласник удружења архивских радника Републике Српске, година I, број 1, 2009.
- Благојевић Милош, *Државност земље Павловића, Земља Павловића*, 2003.
- Божић Иван, *Дубровник и Турска у XIV XV веку*, Београд 1952.
- Васић Милан, *Исламизација на Балканском полуострву*, у: исти, *Изабрана дјела*, I–IV књига, I, Источно Сарајево 2005.
- Веселиновић Андрија, *Граница између Србије и Босне у XV веку*, у: *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена*, Београд 1995.
- Веселиновић Андрија, *Држава српских деспота*, 1995, 2006.
- Dautović Dženan, *Metus Turchorum – Strah od Turaka u srednjovjekovnoj Bosni*, у: *Osmansko osvajanje Bosanske kraljevine*, Sarajevo 2014.
- Динић Михаило, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд 1955.
- Динић Михаило, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, Југословенски историски часопис, 1937, у: исти, *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, Београд 1978.
- Динић Михаило, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни, I део*, Београд 1955.
- Živković P., *Prvi ugarsko-turski sukob na tlu Bosne ("Dobojska bitka" 1415. godine)*, *Značenja*, 3–4, 1983.

- Živković Pavao, *Tvrtko II Tvrtković, Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981.
- Иналџик Халил, *Османско царство, класично доба 1300–1600*, више издања, Београд 2003.
- Исаиловић Невен, *Брачни планови Котроманића и државна политика Босне половином XV века, у: Пад српске деспотовине*
- Исаиловић Невен, *Михаило Кабуџић, дубровачки одметник-босански дипломата*, Историјски часопис, LVI, 2008.
- *Историја Мађара*, приредили П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, Београд 2002.
- *Историја Османског царства*, приредио Р. Мантран, Београд 2002.
- *Историја српског народа II, доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)*, уредник друге књиге Јованка Калић, Београд 1982.
- Јиречек Константин, *Историја Срба, I–II*, Београд 1952, репринт издање, Београд 2004.
- Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1978.
- Kurtović Esad, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Sarajevo 2009.
- Lovrenović Dubravko, *Bitka u Lašvi 1415. godine*, Raukarov zbornik, Zagreb 2005.
- Lovrenović Dubravko, *Modeli ideološkog isključivanja: Bosna i Ugarska kao ideološki protivnici na osnovi različite konfesije kršćanstva*, Prilozi, Sarajevo 2004.
- Lovrenović Dubravko, *Na klizištu povijesti (Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387–1463*, Zagreb – Sarajevo 2006.
- Маликовић Драги, *Павловићи и Турци, Земља Павловића*, 2003.
- Мишић, Синиша, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996.
- Мргић Јелена, *Последња два Котроманића и Деспотовина, у: Пад српске деспотовине 1459. године*, Београд 2011.
- Mrgić-Radojčić J., *Rethinking the Territorial Development of the Medieval Bosnian State*, Историјски часопис, LI, 2004.
- Мргић Јелена, *Северна Босна 13–16. век*, Београд 2008.
- Mrgic Jelena, *Transition from Late Medieval to Early Ottoman Settlement A Case Study on Northern Bosnia*, Südost-Forschungen, 65–66, 2006/2007.
- Мргић-Радојчић Јелена, *Жупе и насеља "земље" Усоре*, Југословенски историјски часопис, 1–2, 2000.
- Мргић-Радојчић, Јелена, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002.
- *Оксфордска историја ислама*, приредио Џ. Л. Еспозито, Београд 2002.

- Радић Радивој, *Босна у спису Бертрандона де ла Брокијера, Земља Павловића*, 2003.
- Радић Радивој, *"Хроника о турским султанима" као извор за историју Босне, Земља Павловића*, 2003.
- Радонић Јован, *Западна Европа и балкански народи према Турцима*, Нови Сад 1902.
- Рокаи Петар, *Павловићи и угарски краљеви, Земља Павловића*, 2003.
- Rokai Petar, *Poslednje godine balkanske politike kralja Žigmunda*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Сааду, XII/1, 1969.
- Спремић Момчило, *Турски трибутари у XIV и XV веку*, Историјски гласник, 1–2 (1970), у: исти, *Прекинути успон. Српске земље у позном средњем веку*, Београд 2005.
- Спремић Момчило, *Турци и Балканско полуострво у XIV и XV веку*, Југословенски историјски часопис, 1–2, 1966, у: исти, *Прекинути успон. Српске земље у средњем веку*, Београд 2005.
- Тошић Ђуро, *Босанска краљица Катарина (1425–1478)*, Зборник за историју Босне и Херцеговине, 2 (1997)
- Тошић Ђуро, *Босна и Турци од Косовске до Ангорске битке*, Зборник за историју Босне и Херцеговине, I
- Тошић Ђуро, *Vojvoda Petar Pavlović. Prilog istoriji Bosne početkom XV vijeka*, Jugoslovenski istorijski časopis, 1–2, 2001.
- Тошић Ђуро, *Гласинац у земљи Павловића, Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине (= Земља Павловића)*, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003.
- Тошић Ђуро, *Последња босанска краљица Мара (Јелена)*, Зборник за историју Босне и Херцеговине, 3, 2002.
- Тошић, Ђуро, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987.
- Ћирковић Сима, *"Верна служба" и "вјера господска". Везе личне зависности у босанској држави*, Зборник Филозофског факултета у Београду, VI–2, 1962, у: исти, *Работници, војници, духовници, друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997.
- Ћирковић, Сима, *Вести Брољо да Лавело као извор за историју Босне и Дубровника*, Историски часопис, књига XII–XIII, 1962–1963.
- Ћирковић, Сима, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, Историски гласник, 3, 1954.
- Ћирковић Сима, *Две године босанске историје, 1414–1415*, Историски гласник, 3–4, 1953.
- Ћирковић, Сима, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964 (= С. Ћирковић, *Историја Босне*)
- Ћирковић, Сима, *Поклад краља Вукашина*, Зборник Филозофског факултета у Београду, XIV–1, 1979.
- Ћирковић, Сима, *Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964.

- Ћирковић Сима, *Сугуби венац. Прилог историји краљевства у Босни*, Зборник Филозофског факултета у Београду, VIII–1, 1964, у: исти, *Работници, војници, духовници, друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997.
- Ћирковић Сима, *Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације*, Историјски часопис, XXI, 1974, 5–17, у: исти, *Работници војници, духовници, друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997.
- Ћоровић Владимир, *Хисторија Босне*, Београд 1940, репринт издање, Бања Лука – Београд 1999.
- Ферјанчић Божидар, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960.
- Šabanović Hazim, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1982.
- Šabanović Hazim, *Početak turske vladavine u Bosni (pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda Osvajača)*, Godišnjak istorijskog društva BiH, VII, 1955.
- Шуица Марко, *Приповест о српско-турским окршајима и "Страх од Турака" 1386. године*, Историјски часопис, LIII, 2006.

Ostoja Railic

About the Relationships between Bosnia and Ottomans
from 1386 to 1463

Summary

The medieval Bosnian state came into contact with the Ottoman Empire in the second half of XIV century. Their mutual connection, based on unequal power relation of world - out of the numerous Balkan countries that the Ottomans intended to conquer, commenced with the attack of the Ottomans in 1386. Until 1463, which is considered to be a year of occupying the territory of the medieval Bosnia, their relationship passed through several phases and levels, with interference and influence of other factors – Hungarian, Serbian state of Despots, Dubrovnik Republic. Vododelnica (in the period from 1386 to 1463) represented the establishment of the Ottoman territorial unit on the territory of the medieval Bosnian borderland in 1448. The arrival of the Ottomans, and strengthening their conquest of the medieval Bosnia left its mark on every aspect of life – migration of the population, food, way of dressing and other aspects of life. The Ottoman conquest represented a turning point in the history of the territory (spaces) of Bosnia and Herzegovina.